

Heidegger és Bultmann: filozófia és teológia

OTTO PÖGGELER

II. rész

II. Az utak elválnak?

1928-ban született, német filozófus. A Bochumi Egyetem filozófia tanára volt. Neves Heidegger-kutató, a Hegel Archívum nyugalmazott igazgatója. Írása, melynek I. részét előző számunkban közöltük, először a Vigiliában jelenik meg.

Georg Kümmel, Bultmann utóda Marburgban, az *Orbis academicus* sorozat egyik kötetében 1958-ban bemutatta az *Újszövetség* kutatásának történetét Origenésztől kezdve. A kötet az angol Hoskynsszal zárul, aki 1931-ben rámutatott a történeti Jézusnak a Krisztust hirdető evangéliumhoz való viszonyára, valamint felhívta a figyelmet az ószövetségi várakozásokra, és ezáltal legalábbis implicite túllépett a német kutatás akkori állásán. Az ismertetésben a német nyelvű biblikus kutatás két tanulmánnyal végződik, melyek egy erőteljes fellendülést zárnak le: az első Hans von Soden marburgi rektori beszéde 1927-ből *Was ist Wahrheit? (Mi az: „igazság”?)* címmel, a második Bultmann említett cikke a kinyilatkoztatásról az *Újszövetség*ben. Von Soden azt állítja, hogy a héber igazság-fogalom lényege a hűség, melynek a történelemben kell kitartania; ezzel szemben az igazság görög fogalma az önmagában nyugvó létet jelenti. E kettő szintézisén alapszik az *Újszövetség*. Bultmann kinyilatkoztatás-értelmezése, mely szerint az esemény a keresztény igazságfogalomhoz kapcsolódik. (Hogy Bultmann heideggeri fogalmakat használ, azt Kümmel figyelmen kívül hagyja; s bemutatásában nem szerepelnek olyan filozófusok, mint Spinoza és Feuerbach, de kimaradtak olyan teológusok is, mint Gogarten.)¹⁰ Bultmannhoz írt levelében Heidegger csak gúnyolódni tudott von Soden előadásának témáján. Nem inkább azt kellene megmutatni — kérdezi —, ma miként lehetséges eredendő módon megtapasztalni az igazságot, bár a hitben és a filozófiában különbözőképpen? Amikor 1930. december 3-án Heidegger Marburgban, az evangélikus teológusok előtt *filozofálás és hívés* viszonyáról beszélt, már az alcímben utalt az igazság lényegére. Mindazonáltal már a *Fenomenológia és teológia* című előadásában kijelenti a hívésről és filozófiáról, hogy azok egzisztenciális értelemben „halálos ellenségek”.

Heidegger 1928-ban Marburgból Freiburgba távozott. Az volt a szándéka, hogy Max Scheler nyomán tekintetbe veszi az ember helyét a kozmoszban és „metafizikus” filozófiát folytat. A scheleri pozíció közelsége azonban odavezetett, hogy 1929 őszén Nietzsche tétele — hogy ti. a nyugati ember teljesen elveszítette eredendő

¹⁰Vö.: Kümmel Werner Georg: *Das Neue Testament: Geschichte der Erforschung seiner Probleme* 2. Auflage Freiburg/München, 1970². 508 skk. — A következőkben vö. Heidegger 1930-as előadásához Theodor Kisiel: *The Genesis of Heideggers Being and Time*. Berkeley, Los Angeles, London, 1993. 468.

kapcsolódását a létező igazságához — a különválás alapja lett. Bultmann 1931-ben úgy érezte, a hesseni egyháznak a poroszokkal kötött „konkordátum”-a elől el kell menekülnie Freiburgba címzetes professzornak. Heidegger attól tartott, hogy így a teológia pusztá teológiává lesz, melynek immár semmi haszna nincs az élő hit számára. Vajon nem halad-e a protestantizmus is a valódi egyházból pusztán megszervezett hatalommá alakulás útján, még ha megmarad is néhány eleven közösség? Heidegger Nietzschehez fordul, hogy belőle nyerjen kapcsolódási pontot azokhoz a hatalmakhoz, melyek a kort ténylegesen hordozzák és meghatározzák. 1931 karácsonyán szétküldi barátainak Nietzsche leveleit az *Aus hohen Bergen (Magas hegyekből)* című költeménnyel együtt. Nietzsche ezt a költeményt „utóéneket” gyanánt csatolta a *Tül jön és rosszon* amaz írásához, mely a „szabad szellemek” korrall szembeni támadásait tartalmazza. Nietzsche azt mondja a költeményben, hogy ő önmaga létrehozója, majd megkérdezi barátait: „elfordultok?”. Új barátokat keres, és reménykedve várja Zaratrust, a „vendégek vendégét”, aki majd megfogalmazza az ő alapvető gondolatát. Bultmann egy év késéssel — 1932 decemberében — azt írja válaszként, hogy nincs igazi elképzelése, milyen úton folytathatná Heidegger a megkezdett munkát. A Nietzsche-szöveg idézése kétségtelül azt mutatja, hogy immár az utak elágaztak egymástól ahhoz képest, „amiként az a marburgi időszakban remélhető volt”. Bultmann — saját válaszként — összegyűjtött cikkeinek első kötetét ajánlotta Heideggernek a közös marburgi idő emlékeként.

Amikor Rudolf Bultmann újságkivonat formájában elolvasta Heidegger 1933-as rektori beszédét, fel kellett ismernie, hogy Heidegger megtette azt, amit ő kifejezetten megtagadott: belement a kapcsolatba a nemzetiszocialistákkal vagy legalábbis Hitlerrel, akinek, úgy mond, saját pártja fölé kell emelkednie. Bultmann levél formájában jegyezte meg, hogy Nietzsche és Kierkegaard alapján már jó ideje fontolgatták a szorosabb közeledést a történelemhez; ám az önmaga-akarás, melyet Heidegger most szorgalmaz, mégiscsak vak. Heidegger kirándulása a politikába nem sokkal később hirtelen véget ért. Hiába kísérelik meg 1935-ben (egy marburgi látogatás alkalmával is) Heideggert politikai cselekvésre sarkallni az egyetem megmentése érdekében.

Isten, aki csupán tovahaladó vendégként tekint be imáinkba, és Mózes mellett sem áll meg, Heidegger *Beiträge zur Philosophie (Adalékok a filozófiához)* kéziratában amaz Istenné válik, aki mindig a maga szabta órában mutatkozik meg, és örökkévalósága a tovahaladásba rejtőzik. Heidegger a keresztényitől (das Christliche) megkülönbözteti a kereszténységet (das Christentum). A Nietzsche „Isten halott” tézisééről írt tanulmány azonban ismét leszögezi, hogy itt-ott lesz még keresztény hit, csak hogy „az ilyen világban ható szeretet nem annak hatékony és hatásos princípiuma, ami mos-

¹¹Vö.: Heidegger Martin: *Holzwege*, Frankfurt a. M., 1950. 202, 234. Bultmann 80. születésnapjára, 1964. augusztus 17-én írt levelében Heidegger hangsúlyozza, hogy a mai teológia még csak hozzá sem fogott a technika és a nihilizmus problémáinak tárgyalásához. „Itt már nem elegendő a hermeneutikai tematika.” Vö.: Heidegger megjegyzéseit és az én ellenvetéseimet könyvemben: *Heidegger und die hermeneutische Philosophie*. Freiburg/München, 1983. 395. és 314. Vö.: utalásaimmal Heidegger viszonyáról Ernst Jüngerhez és Werner Heisenberghez: *Schritte zu einer hermeneutischen Philosophie*. Freiburg/München, 1994. 248. skk.

tanság történik”.¹¹ Nietzsche gondolkodása azonban 1938 óta Heidegger számára azzá vált, amit maga Nietzsche meghirdetett volt: katasztrófává. Heideggernek csak az lehetősége maradt, hogy Hölderlin utolsó töredékei segítségével egy másik kezdet láthatatlan, szerény kiindulási pontjait keresse. 1939. október 2-án azt írja Bultmannnak, hogy a második világháborúból éppoly csekély mértékben „fakadnak az eszmélődés szellemi ösztönzői és szükség-szerűségei”, mint az elsőből. „A jelen — annak számára, aki képes előre-gondolkodni — a szenvedés és a zűrzavar mértéke okozta tolakodó realitása ellenére is már csupán valami elmúlt.” Bultmann, aki 1933 után a Hitvalló Egyházhoz csatlakozott, megjelentethette János-kommentárját. Amikor ezzel egyidőben, 1941-ben, közölte a demitologizálás problémáját tárgyaló előadását — *Neues Testament und Mythologie (Újszövetség és mitológia)* —, olyan vihart keltett, mely szinte az egyházból való kizárással fenyegetett.

1948-as karácsonyi üdvözetében azt írja Heidegger, hogy örül „a tiszta és éles levegőnek”, mely Bultmann *Theologie des Neuen Testaments (Az Újszövetség teológiája)* című művéből árad. Ezután azonban így folytatja: „A teológusok által manapság művelt, sietősen összetákolt hamispénzverést nem viselem el, ezért szóltanul megyek el mellettük.” Amikor Heidegger megjelent a Marburgi Öregdiákok találkozáján, leszögezte, hogy nyomban bezárná műhelyét, ha megszólítaná őt a hit. Ámde szembeállítható-e egymással hit és gondolkodás ilyen radikális formában, úgy, mint önmagukban álló, szélső pozíciók? Vita bontakozott ki, hogy nem engedhető-e meg legalább valamiféle analógia a létre irányuló gondolkodás és az Istenre irányuló hit között. Schubert M. Ogden, amerikai teológus 1961-ben megjelent könyvében, a *Christ without Myth*-ben (*Krisztus — mítosz nélkül*) Bultmannról is megkövetelte egy filozófiai teológia kidolgozását. Később visszanyúlt az én 1963-as *Der Denkweg Martin Heideggers (Martin Heidegger gondolko-dói útja)* című könyvemhez. Amikor a saját példányát kölcsönadta az egykori marburgi filológus Paul Friedländernek, ez utóbbi azt írta Bultmannnak 1963. december 18-án kelt levelében, hogy ő nem képes „vagy most nem, vagy valaha is megérteni Pöggelert vagy magát Heideggert”. Bultmann ajándékként kapta meg Ogden könyvét, teletűzdelte lapszéli megjegyzésekkel, majd egy tízoldalas írásban foglalta össze véleményét: *Reflexion zum Denken Martin Heideggers nach der Darstellung von Otto Pöggeler (Reflexiók Martin Heidegger gondolkodásához Otto Pöggeler bemutatása alapján)*. Bultmann kitart a lét és ittlét egymásba fonódásának állítása mellett, melyet a késői Heidegger is vall. Az ontoteológia kritikáját, úgy-mond már elvégezte a dialektikus teológia. Mivel az egzisztencia mindig világban-való-lét, ezért Bultmann úgy véli, átveheti Heideggernek a természethez, művészethez és technikához való késői viszonyulását is, mi több, némileg helyreigazíthatja Heidegger

¹²Ehhez az analógiához vö. Heinrich Ott: *Denken und Sein. Der Weg Martin Heideggers und der Weg der Theologie.* Zollikon, 1959. — Ott kísérletet tett a közvetítésre Barth és Bultmann között is; Barth mint hívő, bizonyos módon közelebb áll Heideggerhez, mint Bultmann, akinek az a szándéka, hogy az egzisztenciális értelmezés révén tudománnyá tegye a teológiát. Amikor Heidegger számára 1959-ben szóba hoztam Bultmann Skóciában tartott előadását (*Geschichte und Eschatologie* — magyarul: *Történelem és eszkatológia.* (ford. Bánki Dezső, Atlantisz, Bp., 1994.), azt mondta, éppen most hozta el a testvére, akit érdekelnek az effélék. Heideggert azonban nem érdekelte, hogy gondolkodását Bultmann előadása kizárólag a *Lét és idő* alapján értelmezi s így együtt tárgyalja Collingwood-dal, Croceval és Auerbach-hal.

¹³Vö.: előadásommal: *Über die moderne Kunst. Heidegger und Klees Jenaer Rede von das Verhältnis von*

szembenállását a paraszti termelő tevékenységgel és technikával. Bultmann csupán egyetlen helyen nyilvánítja ki igazán nemtetszését: felfogása szerint teljesen megszüntetem a filozófiát, amikor azt állítom, hogy Aiszkhülosz, Hölderlin és Trakl költészetét nem sorolhatjuk általános kategória érvényességi körébe, hanem vissza kell nyúlnunk valami történelmi lényeg-félére, így helyezkedve vissza a történelem folyamatos dialógusába. De vajon ez az állítás nem csupán Heideggernek az igazság mint elrejtés és felfedés együtteseként való késői értelmezéséből fakadó következmény-e? Bultmann szemlátomást érzéketlen volt annak megpillantására, hogy Heidegger alulról, mintegy Athéné olajfájától kiindulva a „szent” majd végül az „isteni” megtapasztalását akarja felépíteni. Ha Bultmann reagált volna erre a törekvésre, akkor azt kellett volna mondania, hogy ez — Rudolf Otto numinózumához hasonlóan — egyaránt lehet Isten vagy ördög.

Bultmann *Reflexiói* publikálatlanok maradtak, minthogy Heidegger még csak nem is válaszolt rájuk. Bultmann még 1968. január 8-án is felpanaszolja Oskar Hammelsbecknek a párbeszédre hívó ajánlatának illetően elutasítását, s a *Reflexiókat* Heideggerhez intézett „levél”-nek mondja, melyben — mint írja — a „Heidegger filozófiája és a teológia közötti analógiát”, ám a végén egyszerűsrimind ellentétüket is világossá akarta tenni.¹² Heidegger azonban már jó ideje más világokban él: Provence-ba és Görögországba tett utazások szakítják meg a csendes munkát. A Medard Boss köré gyűlt orvosokkal találkozva azt a kérdést vizsgálja, miként segíthetne filozófiája a szenvedőknek és betegeknek. Paul Klee művészetével és gondolataival való szembesülés nyomán pedig a kortárs művészetet is bevonja vizsgálódásainak körébe.¹³ A *Fenomenológia és teológia* című előadás publikálásához végül azok a Heideggerben akkortájt felmerülő, a teológia nem tárgyiasító gondolkodására és beszédére vonatkozó megfontolások vezettek, melyeket 1964. március 11-én küldött el egy amerikai konferenciára. Ezek a megfontolások végül — Rilke nyomán — arra utalnak, hogy a megéneklés (Gesang) olyan itt-lét (Dasein), mely Istenre irányul. Vajon nem kellene a teológiának is felhagynia a tudományosság törekvésével és inkább visszavonulni a költői beszédbe, mely — Hölderlin nyomán — újból és újból kiteszi magát „az isteni” megmutatkozásának.

Bultmannak nem csupán Heidegger hallgatását kellett kihevernie, hanem tanítványainak lázadását, ezt az új apagyilkosságot is el kellett viselnie. Eszerint a teológiának ismét fel kell vetnie a történelmi Jézusra irányuló kérdést, sőt az ószövetségi üdvösségtörténetet kell megtennie Istenről való beszéde alapjául. E fordulat a teológiai munkában meglepő módon éppen Heidegger késői lét-történelmi gondolkodására kívánt támaszkodni. Heidegger azonban ritkán tanúsított nagyobb haragot, mint amikor visszautasította gondolkodásának illetően hasznosítását: ő csupán egyetemi hallga-

*Philosophie und
Theologie im Denken
Martin Heideggers.*
Freiburg/München, 1974.

tóként tanult egy keveset héberül! A mitikust pedig kizárólag a görögök ügyének tekinti. A *Fenomenológia és teológia* című cikket Gadamer ösztönzésére és a szerző Bultmannak szóló ajánlásával kinyomtatják ugyan 1969/70-ben, de Heidegger az előszó gondolatmenetét Overbecktől Nietzschehez kormányozza, az ő utalása nyomán pedig Hölderlinhez érkezik. 1970. január 30-i levelében Rudolf Bultmann C. F. Meyer figyelmeztetését a halálra a *Das Ende des Festes (Az ünnep vége)* című költeményben Hölderlinhez viszonyítja, sőt szembe is állítja vele. Ezzel a beszéd goethei hagyományára hivatkozik, arra a helyesen értett humanizmusra, mely, felfogása szerint, a keresztény hitben találja meg végső támaszát és biztosítékát.

Amikor Bultmann 1963-ban utolsó publikációiban az Isten haláláról szóló beszédet tárgyalja, mely akkortájt honosodott meg az angolszász teológiában, Schubert M. Ogden mellett Hans Jonast is idézi, aki egykor Bultmann és Heidegger tanítványa volt Marburgban. Jonas az öröklét experimentumaként lát minket, embereket, akik Isten saját sorsát valósítják meg. Már Troeltsch, véli Bultmann, látta ezt a problémát, de (miként Gogarten kimutatta) helytelenül oldotta meg. Maga Bultmann Barlachnak Isten változásairól szóló gondolatához kapcsolódik.¹⁴ Néhány teológus jedségére azt is megvizsgálja, miként ábrázolja Robinson anglikán püspök egy nagy sikerű könyvében Jézust úgy, mint „*Man for others*”-t (*Másokért élő ember*). Bultmann tanítványai, vagy azok tanítványai egyre radikálisabb következtetéseket kezdtek levonni ebből a Jézushoz való visszatérésből. Thomas Sheehan, akinek a korai Heideggerre való utalásait Theodore Kisiel vitte tovább az amerikai kutatásban, *The First Coming (Az első eljövétel)* című, 1979-ben megjelent könyvében a korra jellemző módon úgy látja, hogy Bultmann tételének dominanciáját a szentírás-magyarázatban immár felváltotta a visszatérés az egyetlen Jézusra, aki ugyan ismét csak a krisztológiai fenségcímek nélkül áll előttünk, de harcra szólít a közép- és dél-amerikai felszabadítási mozgalmakban.¹⁵ Bultmann azonban ellenállt minden olyan kísérletnek, mely politikai célokra akarta igénybe venni a kereszténységet, mint-hogy a hitnek végső szabadsághoz kell ugyan vezetnie a politika területén, maga azonban nem lehet politikai, miként ontologikus-metafizikai sem.

Mára már sok dolog idegennek tűnik számunkra a Bultmann által képviselt teológiából. Vajon nem valamiféle egzisztencia-filozófiai rendszer megalkotásának kényszere munkál abban, ahogyan például *Az Újszövetség teológiájában* előbb Pál antropológiájáról van szó, majd ezután tárgyalja az apostol teológiai tapasztalatát? Valóban oly döntő volt a János evangélium számára egy kereszténység előtti gnózis megváltó-mítosza? Nem tűnik-e manapság túlon túl szűknek Bultmann elgondolása a mítoszról és a mitikus elemekről? Vajon nem figyelhető-e meg az újkori ember

¹⁴Vö.: Rudolf Bultmann: *Glauben und Verstehen*. 4. Band. Tübingen, 1965., 113. skk. Bultmann csak közvetve vehetett tudomást arról, hogy Heidegger Isten elhaladásáról [Vorbeigang] beszél a *Beiträge*-ben; vö. ehhez utalásomat in: *Neue Wege mit Heidegger*. Freiburg/München, 1992. 465. skk.

¹⁵Vö.: Heidegger. *The Man and Thinker*. Edited by Thomas Sheehan. Chicago, 1981; Thomas Sheehan: *The First Coming. How the Kingdom of God Became Christianity*. New York, 1986.

biztonságra irányuló törekvése — melyet egyébiránt Heidegger végül Luthernél is felfedezni vél —, Bultmannnál is, midőn a Krisztussal való találkozás tapasztalatát „abszolút”-nak teszi meg, s nem helyezi vissza a történelem folytatódó párbeszédébe? Ilyen és hasonló kérdések alapján kísérlik meg manapság, hogy még magának Troeltsch-nek is igazságot szolgáltatassanak, akit a fiatalabb generáció még korai halála előtt úgyszólván kivégzett mint teológust és mint filozófust.

Az efféle kérdések ellenére joggal állítjuk, hogy a Bultmann és Heidegger közötti párbeszédben a filozófia és teológia viszonyára irányuló kérdés kifejtésének támpontja rejlik. Bizonyos, hogy a filozófia csak vélekedésekkel állhat elő arra vonatkozóan, mit jelenthet manapság az Istenről való beszéd. Ha „existenciálék”-ról beszélünk, akkor meg kell vizsgálni, vajon azok túlelmednek-e a történelmiségen (miként Bultmann egyszerűen föltételezi), avagy, legalábbis részben, valamely történelmi szituáció erővonalait alkotják. Megtehetjük, hogy Heideggerrel meghaladjuk Bultmann és Schelling szabadság-tanulmánya nyomán azt kérdezzük, vajon nem kell-e feltételeznünk Istenben valami homályos alapot, ha megfelelően számot akarunk adni a természetben megnyilvánuló túlhatalom és veszélyeztetettség tapasztalatáról, valamint olyan fenoménekről, mint a betegség és a rossz.¹⁶ Bultmann 90. születésnapján, 1974. augusztus 17-én Heidegger Goethe szavaira emlékeztetett: „Különböző kertekben is azonos időben hullik a gyümölcs a fáról.” Hálásan emlékezett vissza a Bultmannal közösen eltöltött marburgi évek ajándékára, a tanuló ifjúsággal való találkozásra, a két család szoros kapcsolatára, és ezt mondta erről az „egyszeri ajándékról”: „belső csöndje és külső hatása nem mérhető le. A tulajdonképpeni kisugárzás titok marad, nem a mi érdemünk, mindazonáltal a mi életünk menetét alkotja, s ezért megkívánja az állandó, önvizsgáló földidézést és tudatosítást.” Ez a vizsgáló földidézés és tudatosítás maradandó föladat számunkra is.

Gáspár Csaba László fordítása

¹⁶Vö.: Alfred Jäger: *Gott. Nochmals Martin Heidegger*. Tübingen, 1978. Vö. továbbá előadásommal: *Ausgleich und anderer Anfang*. Scheler und Heidegger. In: *Phänomenologische Forschungen* 28/29 (1994). 166. skk.